

BARA ZOLTÁN

ÓRIGENÉSZ APOKATASZTASZISZ-TANA ÉS TEOLÓGIAI HATÁSTÖRTÉNETE NAPJAINKIG

Origene, il grande teologo alessandrino del III. secolo pare lasciare spazio alla teoria, di matrice prevalentemente stoica, cioè della restaurazione – al termine del ciclo di questo mondo – della condizione originaria di beatitudine delle anime. Paiono speculazioni eccessivamente debitorie di concezione filosofiche allora correnti?

Qumunque si afferma in una delle pagine più belle del trattato Sui principi: "Pertanto grazie alla continua opera del Padre del Figlio e dello Spirito Santo attraverso i singoli gradi di perfezione ci è data possibilità di contemplare alla fine la vita santa e beata. Quando a questa saremo riusciti ad arrivare dopo molto lottare, vi dobbiamo persistere, sì da non aver mai sazietà di quel bene; ma quanto più attingiamo da quella beatitudine, tanto più deve dilatarsi ed aumentare in noi il desiderio di essa, mentre con sempre maggior ardore e capacità aderiamo al Padre al Figlio e allo Spirito santo. Se poi talvolta qualcuno di coloro che sono arrivati al grado più alto di perfezione è preso da sazietà, io credo che non in decadenza avviene a poco a poco e gradatamente, ed essa non è radicale e irrevocabile, ma è sempre lasciata la possibilità di volgersi indietro, tornare alla propria condizione e ristabilire ciò che per negligenza era stato perduto".¹

Tentando un bilancio della vita e della teologia escatologica del grande teologo alessandrino del III. secolo Origene – in questo brano si cerca di presentare l'evoluzione del concetto del apokatástasis fino ad oggi – notando e spuntando in speciale sul tema oggi arcusato della bontà di Dio di Hans Urs von Balthasar e Teilhard Chardin, il tema di Endentscheidungshypothese di Boros László e sul tema ancora sempre da tanti disputata del libero arbitrio.

A jelen munka célja, hogy bemutatást adjon Órigenész (Ὠριγενής) annyit vitatott apokatasztaszisz-tanáról és e tan különféle értelmezéséről. Az ókeresztény teológiai gondolkodással és irodalommal foglalkozó tudósok nagyjából egyetértenek abban, hogy Órigenész emelte fel a keresztény oktatást a korabeli magaskultúra szintjére, ő a szövegkritikai megalapozottságú szentírástudomány kezdeményezője, a rendszeres teológia megeremtője, az apologetikai irodalom legérettebb és legtárgyilagósbabb művelője, valamint a szentírás-magyarázat legnagyobb hatást gyakorló mestere. Jelentőségét így jellemzi *Hans Urs von Balthasar*: „Az ő szelleme uralja a patrisztika korát, a középkort és továbbra is – bár rejtetten –, jelen van mindenütt.”²

¹ RIZZI, Marco, *La scuola alessandrina: da Clemente a Origene*, in: Dal COVOLO, Enrico (a cura di), *Storia della Teologia, 1 dalle origini a Bernardo di Chiaravalle*, Edizioni Dehoniane Bologna, 1995, 117.

² BALTHASAR, H. U. von, *Espirit et Feu*, Párizs 1959, I., 1–16.

Órigenész ezernyolcszázhusz éve, 184/185 körül született Alexandriában. Az alexandriai iskola egyik legkiemelkedőbb korai teológusa. Senki nem tagadja személyének és hatásának nagyságát. Melléknevén: Adamantiosz (Ἀδαμαντιος), Gyémántkemény, szószerint: Fékezhetetlen.³ Nehéz azonban elgondolni, hogy valójában viselte ezt a nevet: „Acélemler, Gyémántkemény, Fékezhetetlen.” Vagy a kortársai, vagy az utókor jellemezte őt ily módon. A névadás mindenesetre Órigenész személyiségének fő jellegzetességét tükrözi, amelyet környezete azonnal észrevett. Ez megnyilvánult lelki erejében, hatalmas munkabírásában, amely kora ifjúságától jellemzi őt olyannyira, hogy Euszébiosz az Írások túlzott tanulmányozásában túlzott buzgóságról tesz említést. Teljesen a szellemi és apostoli munkára szánta el magát oly módon, hogy tanítása és élete mindig összhangban volt. Csak Szent Ágoston és Aquinói Szent Tamás mérhető hozzá.⁴ Mégis tizenhét évszázad alatt a keresztény gondolkodástörténet legellentmondásosabb egyénisége lett.

Órigenész hatása a ókeresztény korra

Életéről⁵ Euszébiosz Egyháztörténetének hatodik könyve számol be. Levelei, sajnós, elvesztek, de Euszébiosz életrajzában bőségesen

³ KRÁNITZ M., *Órigenész élete és az Órigenész-kutatás*, Budapest 1995, 17.

⁴ BALTHASAR, 18.

⁵ Apja Leonidasz, 201/202-ben halt vértanúhalált Septimius Severus (193–211) uralkodása idején. Filozófiai ismereteit az újplatonikus Ammoniosz Szakkasz iskolájában szerezte. A filozófusok gondolatait felhasználta, de magát soha nem kötelezte el mellettük. Démetriosz püspök kérésére 217-ben megalapítja az alexandriai katekétai iskolát (Didaskaleion). Itt Órigenész később felsőfokon filozófiát, teológiát és szentírásmagyarázatot adott elő. 231-ben a palesztinai Kaiszareiaiba költözik, és ott folytatja tanítói munkáját. Egy gazdag gnosztikus, Ambrósiosz, megtérése után hálából hét gyorsíró, ugyanennyi másolót és szépíró bocsátott Órigenész rendelkezésére, akik felváltva írták előadásait. Pappá szentelése miatt püspöke, Démetriosz (mivel tudta nélkül történt) kiközösíti az alexandriai egyházból. A Decius-féle keresztényüldözés alatt börtönbe vetették. Az ott elszenvedett kínzásokba halt bele 254-ben Tíruszban. Hihetetlenül termékeny szerző. A bibliai szöveg tanulmányozás terén időtálló a Hexapla c. munkája. A hat oszlop: 1. héber szöveg, 2. héber szöveg görög betűs átírásban, 3. Aquila ford., 4. Szümmakhosz, 5. Septuaginta, 6. Theodotion ford.. Jeromos még látta és használta a később elveszett egyetlen példányt. Exegetikai munkái: scholiák, homiliák, kommentárok. *Apologetikai művei* közül: Kelszosz ellen. *Pasztorációs, gyakorlati írásai*: Az imádságról, Buzdítás a vértanúságra, A hűvétről. *Dogmatikai főműve*: Az alapelvekről (De principiis), még Alexandriában írta négy könyvben: 1. Isten, az Atya, Fiú és Szentlélek, az angyalok; 2. A világ és az ember, a bűn és a megváltás az Ige megtestesülése révén, a feltámadás és az örökélet; 3. a testlélek egysége, az akarat-szabadság, a morális alapelevei, az apokatasztaszis: mindenek

felhasználta ezeket. Órigenész életét apja vértanúsága egy életen át elkíséri, és ez a példa szüntelen hősiességre szólítja. „Semmit sem használ nekem, hogy vértanú apám van, ha nem élek helyesen, s ha nem mozdítom elő vértanúságának tiszteletét és azt a hitvallást, amely őt oly kiválóvá tette Krisztusban.”⁶ Alexandriában bontakozik ki a gondolkodás új irányzata a 3. század első felében, a neoplatonizmus, amely egyúttal az ókori gondolkodás végét jelenti. Ennek az irányzatnak a vezető egyénisége Plótinosz. Párja a kereszténységben Órigenész, akinek a hatása végigvonul a későbbi görög teológián. Vele valami új kezdődik a kereszténység történetében. Mivel Órigenész, mint előbb láttuk, a görögöktől vette, amit tanított, gyakran kapott szemrehányást: „Ám bárki azok közül, akik most fejtegetéseimet hallgatják, jártas a profán irodalomban, talán azt mondhatná: Amiről beszélsz, azt tőlünk kölcsönzöd, az a mi műveltségünk tudománya. Az ékesszólás, amellyel bizonyítasz és tanítasz, a miénk. És vitába szállnak velem, mint az a bizonyos filiszteus, aki így szólt: te az én földemen ástál kutat, – és jogosan véli, hogy a sajátját követeli vissza.”⁷

Ma már az is állítható, hogy a görög bölcelet nagyjait: Plátont⁸ és Arisztotelészt⁹ is szívesen használta. A *Peri Arkhón* I. könyvének előszavában rögzíti a főbb tanokat, a *traditio apostolica* téziseit:

helyreállítása Krisztusban. Órigenész ez utóbbi munkája csak Rufinus átdolgozott fordításában van meg, az eredeti Justinianus császár rendeletének áldozatául esett. E rendelet értelmében Órigenész műveinek nagyrészt megsemmisítették. Euszébiosz történetíró ezernél több írásáról tudott, Szent Jeromos jegyzéke 800 munka címét tartalmazza. Csak a fordításoknak köszönhetően ismerjük Máté-kommentárja 25 kötetének 5 könyvét, a 32 kötetnyi János kommentárból 8-at, a Római levél 15 kötetes kommentárjából 10-et s az Énekek-énekéhez fűzött magyarázatainak első 4 kötetét. A fordításokban fennmaradt munkái alapján ma azonban nehéz teljes képet alkotni Órigenész felfogásáról, melyet sohasem foglalt rendszerbe. Mindemellert teológiája és módszertana hosszú évszázadokig meghatározta a keresztény gondolkodást.

⁶ ORIGENE, *Homélie sur le Levitique*, XI, 3 in: uő: *Omelia XVI su Geremia: l'esegesi spirituale come percorso ascetico in „Omelia su Geremia. Lettura origeniana”*, Biblioteca di Scienze Religiose 165, LAS Roma 2001, 63–88.

⁷ EUSZÉBIOSZ, *Egyháztörténet* (ford. Baán I.), in: Ókeresztény Írók IV. (szerk. Vanyó), SztI., Bp. 1982.

⁸ Vö. RIEDWEG, C., *Mysterienterminologie bei Plato, Philon und Klemens von Alexandrien*, Berlin 1987; MERKI, H., *Homíosis theo. Von der Platonis Angleichung an Gott zur Gottähnlichkeit bei Gregor von Nyssa*, Freiburg 1952; BURKERT, W., *Antichi culti misterici*, Bari, 1989.

⁹ Hogy ez így van, azt egy példán szeretném bemutatni éspedig egy szövegpárhuzam kiaknázásával, mely Órigenész Jánosevangélium kommentárja és Arisztotelész

Második Analitikája között mutatható ki. A János-evangélium prológusának „arkhé”, „kezdet” szavát kommentálva Órigenész a következőket mondja: „A tanulás értelmében is van kezdet... A tanulás kezdete kettős, egyrészt természet szerint, másrészt hozzánk képest kezdet. Krisztus kapcsán ezt úgy fogalmazhatnánk meg, hogy természet szerint istensége a kezdete, hozzánk képest pedig, akik a vele kapcsolatos igazságból az ő nagysága miatt nem vagyunk képesek kiindulni, embervolta a kezdet.” E megfogalmazás szinte rímel Arisztotelész Második Analitikájának szavaira: „Kétféle értelemben korábbiak és ismertebbek a dolgok, hisz nem ugyanaz természet szerint korábbinak lenni és hozzánk képest korábbinak lenni, illetve ismertebbnak lenni és számunkra ismertebbnak lenni. A hozzánk képest korábbit és ismertebbet az érzékeléshez közelebbinek mondom, az abszolút értelemben vett korábbit és ismertebbet pedig a távolabbinak.” Itt most Arisztotelész tudományelméleti kiindulópontjával van dolgunk, amely tanítása egészét alapjaiban határozza meg. A bizonyítatlan alapelvekből kiinduló bizonyítás teóriáját kifejelett formájában találjuk meg az *Analytica Posteriora* I. könyvében. Arisztotelésznél az első elvek bizonyítatlanok, mégis inkább ismertek, mint a belőlük folyó következmények. A Stagirita gondolatmenete a következő: Minden tanítás vagy tanulás korábbi ismeretekből indul ki. Két értelemben szükséges az előzetes ismeret: a) a tény ismerete (az, hogy létezik a szóban forgó dolog), b) a terminus jelentésének ismerete. A bizonyítás (*apodeixisz*) vagy tudomány (*episztéme*) olyan szillogisztikus eljárással történő ismeretszerzés, amely tudományos ismeret eredményez. A szillogisztikus formán túl a további követelményei vannak: a) igaz, b) első, c) közvetlen, d) ismertebb, f) korábbi, g) a konklúzióra nézve okszerű állításokból kell kiindulni, amelyek bizonyíthatatlanok, s mégis inkább ismertek, mint a következmények. Kétféle értelemben beszélünk arról, hogy inkább ismertek a premisszaként szolgáló állítások: a) természettől fogva; ezek a legáltalánosabb elvek, amelyek az érzékelésünktől a legtávolabb vannak, b) hozzánk viszonyítva; amik a legközelebb vannak az érzékelésünkhöz, tehát a konkrét egyedek. Jóllehet az első elveket hinnünk kell, Arisztotelész legtöbbször a „pisztsiz” igei alakjait használja (*piszteuein*) és mindig a „tudni” (*eidenai*) fogalmával kapcsolja össze. Az első elveket kutató ész, intuíció egy külön lelki képesség, amely ismeret-elméletileg alapvetően különbözik a hittől. A Második Analitika-beli „piszteuein” tehát mintegy feloldódik a tudásban, s csupán a tudott tudott-voltában való meg-győződés megerősítésül szolgál. Ezt a gondolatmenetet „hangszereli át keresztény tónusba” Alexandriai Kelemen, s végső tudományelméleti konzekvenciáit Órigenész vonja le, amikor az első szisztematikus keresztény teológiai mű, a Peri Arkhón programját bemutatja annak bevezetésében. A hozzánk képest első illetve korábbi jelenti azon tételek összességét, melyek kiindulópontot képeznek a hit számára, azonosak a fő keresztény tanokkal, a hagyomány szentesítette őket, ugyanakkor mindig magyarázatra szorulnak. Esetünkben az Apostoli Hitvallás ez a Credo, amelyhez Órigenész mint alapokhoz ragaszkodik. Nevezhetjük axiómáknak is a meghatározó tanítások tétéleit. Szükségtelen helyütt szigorúan kidolgozott elméletet felállítani, számunkra az az órigenési nyilatkozat a fontos, hogy a traditio apostolica kijelentéseiből, mint „...elemekből és alapokból kiindulva kell elrendeznünk és rendszeres egészzé formálnunk mindezeket, hogy világos és szükségszerű tételek segítségével kutathassuk az egyes dolgok igazi mibenlétét, s mint mondtuk, egyetlen egészt alkossanak a példák és állítások, melyek egyrészt a Szent Írásokban találhatók, más részük pedig a logikai következtetésből és helyes észhasználatból adódik.” Az „elementa” illetve

1. Egy az Isten a Teremtő, aki mindenekeket teremtett.
2. Ő a semmiből-teremtés pillanatától fogva minden igaz ember, Ádám, Ábel, Szét,
3. Énosz, Hénok, Noé, Sém, Ábrahám, Izsák, Jákób, a tizenkét pátriárka, Mózes és a próféták Istene.
4. A végső időkben elküldte Fiát, Jézus Krisztust, hogy minden embert magához hívjon.
5. Az egy, jóságos és igazságos Isten adta a törvényeket, prófétákat, az evangéliumokat, az apostolokat, Ő az Ó- és Újtestamentum Istene.
6. Jézus Krisztus az Atyától született minden teremtmény előtt, maga is részt vett Atyjával együtt a teremtésben.
7. A végső időkben kiüresítette magát, emberré lett, a Szűztől és Szentlélektől születve is Isten maradt.
8. Valóságos szenvedések során valóban meghalt, föltámadt, föltámadása után érintkezett tanítványaival és fölvetetett a mennyekbe.
9. Az Atyához és a Fiúhoz társul dicsőségben és méltóságban a Szentlélek, aki minden szentet, prófétát és apostolt inspirált.
10. A lelkek szabad akarattal bírnak, önálló létük van, kimúlván a világból érdemeik szerint lesz részük az örök élet boldogságában vagy a szenvedésben.
11. Léteznek jó angyalok és ördögök.

„fundamenta” kifejezések a tudományos elmélet, az episztémé kétségbevonhatatlan bizonyos kiinduló állításait jelentik, azonosak az arisztotelészi tudományos bizonyítás bizonyítatlan kiindulópontjaival azzal a különbséggel, hogy amíg a Stagiritánál ezek a kiindulópontok természettől fogva elsők, mint principiumok, vagy hozzánk képest elsők, mint érzékelt individuális objektumok, addig Órigenésznél a sugalmazott Szentírás és az Apostoli Tradíció Hittételei. A teológiai episztémé axiómái a Hagymány által szentesített s az Írásokban föllelhető legfőbb eszméket kifejező tételek. A tudomány eljárása a következő: felmutatja, hogy ezek a tételek ténylegesen benne vannak a szövegekben, továbbá feldolgozza a szentírási corpusban illetve az azon kívüli felhasználható szövegeket, melyeket mintegy a tudomány körének egészét jelentő tényanyagként kezel. Ez a feldolgozás két összetevő, az interpretáció és a „logikai következtetés és helyes észhasználat” egyidejű figyelembevételével történik. Előbbivel kapcsolatban Órigenész részletes exegetikaelméleti értekezést nyújt a Peri Arkhón IV. könyvében. Az utóbbi mibenléte is világos: azokról a gondolati eljárásokról és következtetési formákról van szó, amelyeket a görög filozófiai és tudományos magaskultúra megengedettnek tekintett. Egyszóval Órigenész korának tudományait jól ismerte és fel is használta. Vö. VANNIER Marie-Anne, *Creția în viziunea Sfinților Părinți*, in: *Colecția sfinții părinți pe înțeleșul tuturor 1. Creția*, Anastasia București 2003, 5–21; Vö. SOMOS Róbert, *Origeniana*, (é. n.), www.lib.pte.hu/~jaksa/klimokonf.html, (2004, május 24). Lásd még bővebben: RIZZI, 81–119.

12. A világ a teremtés által lett, időben kezdődött léte, és meg is fog semmisülni.

13. A Szentlélek inspirálta szentírási szövegeknek van a nyilvánvaló értelmén kívül egy rejtettebb, csak kevesek által megragadható jelentése.

Mindemellett ugyanazon művében egy nem-ortodox eszkatológiai gondolat is szerepel. Hellenista vagy más gnosztikus tanítás hatása alatt állt Órigenész? – a kérdés ma még megválaszolatlan: „*A világ vége és beteljesedése akkor fog elkövetkezni, amikor ki-ki érdemei szerint megbűnhődik vétkeiért, s csak Isten ismeri azt az időpontot, amikor mindenki elszenvedi azt, amit megszolgált. S mivel mint mondtunk, e bukás, melynek során elvesztik eredeti állapotukat, a szándékoknak és cselekedeteknek megfelelően sokféle, mivel, tehát van aki kevésbé, van aki nagyon mélyre alacsonyodik, az isteni gondviselés ítéletének igazságossága abban áll, hogy a mozgások különbözőségének megfelelően úgy ér el mindenkit, ahogy az hanyatlásával vagy emelkedésével megérdemli. Vajon azokból a rendekből, akik az ördög fejedelemsége alatt élnek és gonoszságának engedelmesskednek, néhányan megtérhetnek-e valaha a jövőendő korokban a jóságához, minthogy van bennük szabad akarat, vagy pedig az állandó és beléjük rögződött gonoszság a megszokás révén egyfajta természetükké válik-e? Véleményem szerint mindebből világosan következik, hogy minden értelmes lény átmehet az egyik rendből a másikba, mindegyikből eljuthat mindegyikbe, hiszen szabad akaratánál fogva szándékainak és tetteinek megfelelően képes a tökéletesedésre és a romlásra. Ég és föld megújulása, a világ formájának átváltozása kétségkívül azok kedvéért történik, akik a fent jelzett úton haladva ama boldog végre törekcszenek, amelynek az ellenségeket is alá kell vetni, s amelyben Isten lesz minden mindenben.*”¹⁰

A keresztény ókor véleménye

Jean Daniélou például így emlékezik meg a hellenizmus jó hatásáról, amikor a nagy ortodox teológust, Florovszkijt idézi: „A

¹⁰ ÓRIGENÉSZ, *A Princiiumokról*, in: *Az isteni és az emberi természetről* (Vidrányi, K. szerk.), Bp. 1994, 123–128. Összefüggő részek: ÓRIGENÉSZ, *Első homília a Genézis könyvéről*, 15–16. A homília magyar fordítását Heidl György tette közzé: *Magyar Filozófiai Szemle* 1997., (41) 1–2., 337–355.; uő. *Órigenész és Ágoston a Hexaemeronról. Magyar Filozófiai Szemle*, 1997. (41) 1–2. 130–137.; Polémikus hangvételű: PERCZEL István, *Atyák vagy eretnekek?* in: *Egy patrisztikus szöveggyűjtemény*, <<http://www.c3.hu/scripta/buksz/98/1/07percz.htm>> (2004. május 19)

hellenizmus örökös jellegzetesség az Egyházban, melynek a szövetébe teljesen beépült, mint a keresztény lét állandó jellemvonása. A hellenizmus az Egyházban nem pusztán csak egy állomás. Amikor a teológus úgy gondolja, hogy a görög formákat már túlhaladtuk, ez egyszerűen azt jelenti, hogy kilépett a közösség ritmusából. A teológia csak a hellenizmusban lehet katolikus.”¹¹

Szent *Jeromos* így dicséri Órigenész felkészültségét: „halhatatlan tehetségéről nem hallgathatok, arról, hogy dialektikát, aritmetikát, zenét, grammatikát, a filozófia minden egyes irányzatát és a retorikát úgy megtanulta, hogy a profán irodalom legjelentősebb képviselőit ismerte és magyarázta is nap mint nap.”¹²

Tény, hogy Órigenész helyesnek tartja a világi tudományokkal való foglalkozást, mivel ezek gyümölcseivel a kételkedőket meggyőzhetjük és így befogadhatják Krisztus igazi filozófiáját. A filozófiát nem úgy mutatja be, mint a görögökkel kötött szövetséget, és fenntartásai vannak az általa hozott „üdvösséggel” szemben is. A filozófia tanulmányozásának alapvető célja a keresztény filozófia, vagyis a teológia megalapozása. Minden teológiai megalapozás a Szentírással kezdődik. Az Írásoknak többféle értelme van.¹³

¹¹ DANIELOU, J., *Essai sur le mystère de l'histoire*, Párizs, 1982. 45. Vö. uő. *Messaggio evangelico e cultura ellenistica*, Bologna 1975, 486–488.

¹² EUSZEBIOSZ, *Egyháztörténet* (Ókeresztény Írók IV. kötet), Bp. SZIT., 1982.

¹³ Órigenész a *Peri Arkhón* 4. könyvében a szövegek háromféle értelmét különbözteti meg: „Ahogy ugyanis az ember testből, szellemből és lélekből áll, ugyanúgy az Írás is, amely Isten rendeléséből adatott az emberek üdvözülésére.” (4, 12, 4.). Eszerint a jelentésnek három rétege van, vagy lehet, testi (szó szerinti, történeti értelem), lelki (*pszükhikosz*) és szellemi (*pneumatikosz*). Órigenész testi értelmén a szöveg közvetlenül megragadható jelentését érti, szellemin a misztériumok, a láthatatlan szellemi, isteni valóságok megvilágosodását. A lelki értelem mibenléte nem eléggé világos nála. A három jelentéssík megfelel az üdvtörténetként felfogott történelem három nagy szakaszának: a testi értelem Krisztus eljövetele előtt élt emberek számára volt érvényes; a lelki a Krisztus első és második megjelenése közötti korszak emberei számára (a végidőig, th. a jelenben is); a szellemi a jövőben, azok számára, akik Krisztus második eljövetel után élnek majd. Ugyanakkor megfelel ez a háromféle értelem az ember belső állapotának, fejlődésének is, mert mindig voltak és vannak, akik e téren megelőzik korukat, illetve akik elmaradnak attól. Tehát a múltban (a testi értés szakaszán) is voltak szellemi értéssel bíró emberek (a próféták, Dávid stb.), és a jelenben (a lélek korában) is vannak, akik csak az Írás közvetlen, szó szerinti értéséig jutnak el. Máskor viszont Órigenész, és követői még gyakrabban, egy szövegnek négyféle értelmet tulajdonítottak: 1) a *sensus literalis* vagy *historicus*, a szó szerinti vagy történeti értelem. A szövegnek ez a közvetlenül érthető jelentése az alapja az átvitt jelentéseknek; 2) a *sensus allegoricus*, az allegorikus jelentés (nem tévesztendő

Az egész világ csodálattal adózik a hatalmas gondolkodónak, de a 4. században elkezdődnek az első jogos támadások. Ennek ellenére a korszak nagy doktorai kitartóan olvassák Órigenészt. Fenntartásokkal élnek, de úgy tekintik őt, mint aki „a mindannyiunkat ösztökélő kő” (*Nazianzoszi Szent Gergely*) és „az Apostol után az Egyházak mestere” (*Vak Didümosz*). Szent Athanasziosz az ariánusok ellen használja fel írásait. Nagy Baszileiosz és Nazianzoszi Gergely az ő nyomdokain alkotják meg a Philokáliát. Nüsszai Szent Gergely pedig lelkiségének örököse. Didümosz kommentálja a Peri Arkhónt. Szent Ambrus és más nyugati atyák rendszeresen idézik. A 4. században kezdődik az órigenista vita. Szalamiszi Epiphániosz elítéli és szembe fordul János jeruzsálemi püspökkel, aki az órigenista szerzeteseket támogatta.

Az 5. egyetemes (konstantinápolyi) zsinat hivatalos megnyitása előtt Justinianus benyújtott az összegyűlt püspököknek egy levelet tizenöt anathémával. Ezen elítélő és kizáró tételek nem szerepelnek a zsinat hivatalos aktáiban. Amikor Justinianus Vigilius pápa beleegyezése nélkül megnyitotta a zsinatot, Órigenésszel csak annyiban foglalkoztak, hogy nevét beillesztették a tizenegyes kánon eretnek listájába.¹⁴ Órigenész neve nem szerepel a császár homológijában, az elítelt tételek vázlatában, sem Vigilius pápa levelében, aki bezárás után megerősítette a zsinatot. A tizenegyes kánon nem azt jelenti,

össze az egész módszer elnevezésével). Akkor kapjuk meg, ha a szöveget a hitben Krisztusra, ill. a megváltás eseményeire vonatkoztatjuk; 3) a *sensus moralis*, az erkölcsi értelem a hívő élet valamely törvényszerűségét, magatartási szabályát mutatja meg; 4) a *sensus anagogicus*, az ún. „felfelé mutató értelem”, amelyet olykor *sensus rationalis*nak, logikai értelemnek is mondanak, az isteni gondolkodásnak az emberi rációtól eltérő logikájába és Isten létrendjébe, az örök élet természetébe nyújt betekintést. Vö. SIMONETTI, M., *Lettera e/o allegoria. Un contributo alla storia dell'esegesi patristica*, Roma 1985, 13–16 ssk. valamint DAWSON, D., *Allegorical Readers and cultural Revision in ancient Alexandria*, Berkeley-Los Angeles 1992.

¹⁴ „Ha valaki nem ítéli el Areioszt, Eunomioszt, Makedonioszt, Apollinarioszt, Nesztorioszt, Eutükhészt és Órigenészt istentelen írisaikkal együtt és az összes többi eretneket, akiket a szent, egyetemes és apostoli Egyház, valamint a fent említett négy szent zsinat elítelt, továbbá mindazokat, akik az előbb említett eretnekekhez hasonlóan gondolkodtak vagy gondolkoznak, és mindvégig kitartanak önnön istentelenségükben, az ilyen ember átkozott legyen!” előzményeit. Vö. DENZINGER–SCHÖNMEITZER, A., *Enchiridion Symbolorum Definitionum et Declarationum de rebus fidei et morum*, Editio 35–36., Romae, 1976.; Magyarul: FALA B.–JUG L. (szerk.), *Az Egyházi Tanítóhivatal megnyilatkozásai*, Kisterenye–Bp. 1997, 119.

hogy Órigenész valóban eretnek, mégis ennek köszönhető, hogy az eredeti órigenészi mű nagy része megsemmisült.

Órigenész hatása a középkorban, a reneszánszban és az újkorban

Gondolatának elemei megtalálhatók a középkori teológiában. Rengeteg szerző használja fel műveit (*Clairvaux-i Szent Bernát, Ailred* cisterci apát, *Petrus Lombardus* stb.). Az utóbbi gyakran idéz tőle, de véleményét általában tévesnek ítéli, mivel Szent Ágoston ezt mondta. Világosan kitűnik Órigenész kétes helyzete: ritkán olvassák, óvatosan idézik. Szent Bernát, amikor előszeretettel felhasználja, páratlan tisztánlátásról tesz tanúbizonyságot.

A reneszánszban „Erazmusszal kezdődik – úgyszólván – Órigenész felmagasztalása.”¹⁵ A reneszánsz korban Firenze, Velence és Róma humanista környezete adta a 15. század második felétől Órigenész csodálóit és feltámasztóit: *Matteo Palmieri, Leonardo Datti, Pico della Mirandola*. Mirandolat műveiben erősen foglalkoztatta az a kérdés, hogy Órigenész üdvözült-e, vagy elkárhozott. Nem tudta összeegyeztetni a már a középkorban is annyira olvasott homíliák misztikus mélységét és Krisztus szeretetét a Szent Jeromos és mások által képviselt eretnek vádakkal. *VIII. Ince* elítélte Pico della Mirandolát, akinek tizenhárom téves tanítása közül a hatodik így hangzik: „értelmesebb azt hinni, hogy Órigenész üdvözelt, mint azt, hogy elkárhozott.”¹⁶ Áttanulmányozta az összes fellelhető órigenészi művet, és ennek ismeretében mondta a sokszor a szemére vetett híres mondását: „Több keresztény filozófiára tanít egy oldal Órigenésztől, mint tíz Ágostontól.”¹⁷ Minden esetre Órigenész személye és hatása valamilyen formában szüntelenül a felszínre kerül, és így minden kor szembesül vele. Bár a reneszánsz idején tisztelete megnövekedett, személye a teológusok és a történészek között továbbra is az ellentmondás jele maradt.

Főként a 19. században került újra előtérbe, és ekkor adnak ki új tanulmányokat életművéről. Főként *Harnack* dogmatörténetének első kötete foglalkozik vele, és lendíti előre a kutatást, bár Órigenészben inkább a görög filozófust látta, mint a keresztény teológust.¹⁸ *Völker*

¹⁵ GODIN, A., *Érasme lecteur d'Origène*, Genève 1982, 245.

¹⁶ CROUZEL, H., *Bibliographie critique d'Origène*, Steenbrugge 1971, 79.

¹⁷ Uo. 88. Vö. JUNOD, E., *Des Apologetes a Origene: aux origenes d'une forme de "theologie critique"*, in: *Revue de theologie et de philosophie* 121 (1989) 164.

¹⁸ HARNACK, A. von, *Lehrbuch der Dogmengeschichte* 1, 650–697. Vö. LUBAC, H., de, *Storia e Spirito. La comprensione della Scrittura secondo Origene*, Roma 1971.

teljes tudatossággal helyrehozta az órigenészi keresztény lelkiséget és misztikát. Sürgette, hogy minden Szentírás-szöveget – akár latin, akár görög – alaposan meg kell vizsgálni az órigenészi gondolkodás tanulmányozásához, a latin szöveget óvatosan kell kezelni, bár az is megbízható forrás. Ezt a módszert finomította és vitte győzelemre olyan kutatók sora, mint *Daniélou, de Lubac, Crouzel stb.*

Órigenész hatása napjainkban

A publikációk számának növekedése azt mutatja, hogy felül kell vizsgálni az Órigenész ellen felhozott eretnek vádakat. *Vogt* azt kérdezi: Miért nyilvánították Órigenészt eretneknek? Először is azért, – válaszol a kutató – mert nem oldott meg olyan kérdéseket, amelyeket saját korában fel sem tettek neki! Ami vele történt, az nem a múlt legyőzése, hanem a múlt meghamisítása volt. Továbbá azért ítélték el, mert nem értették meg a mindig kérdező teológiai és értelmező módszereit. Azokat a gondolatait, amelyeket nem lehet összeegyeztetni a hittel és a Szentírás teljes tartalmával, biztosan megváltoztatta volna, ha kora Egyháza világos eligazítást tudott volna számára adni, mert Ő mindig az Egyház embere akart maradni.¹⁹

Órigenész személye és hatása azonban továbbra is foglalkoztatja azokat, akik Krisztus üzenetéhez hűen akarnak válaszolni a kor által felvetett kérdésekre. Számunkra ebben példaként állhat előttünk Órigenész.²⁰ Az egyetemes remény és az ítélet már az ősegyház korai hitvallásaiban is szerepel. A hitvallások különböző megfogalmazásaiban pusztán eltérő hangsúlyozásokról van szó, az egyházatyák szisztematikus teológiájában viszont világosan elkülönül egymástól két, tartalmában ellentétes kijelentés: az egyik oldalon a főleg Órigenész által képviselt tan mindennek megmentő beteljesedéséről (apokatasztaszisz), a másik oldalon az üdvösség pesszimista színezetű látásmódja a történelem kettős – az emberek többsége számára negatív – kimeneteléről.

¹⁹ VOGT, H. J., „*Warum wurde Origenes zum Häretiker erklärt?*”, in: *Origeniana*, Quarta, Innsbruck 1987, 78–111. Vö. MEYENDORFF, J., *Christ in Eastern Christian Thought*, New York 1989, 33. Meyendorff, ortodox teológus is ez után kérdez, és úgy találja, hogy Órigenész tanítása nem egyezik meg az origenizmussal.

²⁰ CROUZEL, H., *Actualité d'Origene*, Paris, 1980, 386; Vö. BORI, *L'interpretazione infinita. L'ermeneutica cristiana antica e le sue trasformazioni*, Bologna, 1987.

„Apokatasztaszisz”

Alexandriai Kelemenél az apokatasztaszisz tan néhány vonása már megtalálható.²¹ Bár alkalmanként Kelemen beszél a „tűzben való örök büntetésről”²², de a halál utáni büntetést az üdvösség eszközeként tekinti, „megfegyvelésre irányuló javító kínoknak”²³ a beteljesedés útján.²⁴ Ezért ő számít az „első keresztény írónak, aki, még ha igen óvatosan is, utal arra, hogy minden értelmes élőlény remélheti az üdvösséget.”²⁵ Ugyanezen okból lehet egyébként rá hivatkozni, mint a halál utáni tisztulás tanának első tanújára is.²⁶

Alexandriai Kelemenhez hasonlóan Órigenész is úgy beszél a feltámadásról, mint olyan eseményről, amely nemcsak a halál után játszódik le, hanem már itt a földön: a keresztség szentségével elkezdődik, majd a keresztény élet gyakorlásában, és a halálban és a halál utáni tisztulási folyamatban teljesedik majd be.²⁷ Mivel ezáltal az a nézet alakult ki, hogy Órigenész a keresztény remény koncepcióját belső valósággá szűkíti le és mintegy spiritualizálja, (mely koncepció veszélyes közelségbe viszi őt a gnóziához), talán ez a tény akadályozta meg azt, hogy a halál és a feltámadás alexandriai értelmezése a teológiatörténetben érvényre jusson.²⁸

²¹ Vö. *Mysteria sunt cuncta quae scripta sunt. Una ricostruzione dell'esegesi origeniana di Osea*, in: „Adamantius Newsletter of the Italian Research Group on „Origen and the Alexandrian Tradition”, 6, 2000, 26–50. Vö. LE BOULLEC, A., *L'école d'Alexandrie. De quelques aventures d'un concept historiographique*, in *Alexandrina. Hellenisme, judaïsme et christianisme a Alexandrie. Mélanges offerts au P. Claude Mondésert*, Paris 1987, 403–417.

²² *Quis dives* 33–3, in: SCHNEIDER, *A dogmatika kézikönyve*, Bp. 1987, 2. kt., 456.

²³ *Strom.* V. 14, 91. Vö. MAGRIS, Aldo, *Recensione a Origene, Contro Celso*, in: „*Filosofia e Teologia*”, 15, 2001, 179–181.

²⁴ LILLA, S., *Clement of Alexandria. A Study in Cristian Platonism and Gnosticism*, Oxford 1971, in: RIZZI, 119.

²⁵ Vö. DALEY, B., *Patristische Eschatologie*, HDG 4/7A, Freiburg 1986, 84–248; *Cronaca del V. Convegno organizzato dal Gruppo italiano di ricerca su „Origene e la tradizione alessandrina”, sul tema: Origene e l'alessandrinismo cappadoce*, (Bari 20–22 settembre, 2000), in: *Vetera Christianorum* 37/2, 2000, 419–423; Vö. még bővebben: *Adamantius* 7/2001, 178–182; SACHS, J., R., *Apocatastasis in patristic Theology*, in: *Theological Studies* 54 (1993), 617.

²⁶ RIZZI, M., *Ideologia e retorica negli exordia apologetici. Il problema dell'altro*, Milano, 1993, 171–202.

²⁷ Vö. PRINZIVALLI, E., *Origene. Omelie sui Salmi. Homiliae in Psalmos XXXVI–XXXVIII–XXXVIII*, Firenze 1991. Az előszó: 4–11.

²⁸ FILORAMO, G., *L'attesa della fine. Storia della gnosi*, Bari, 1983, in: SIMONETTI, M., *Introduzione a testi gnostici in lingua greca e latina*, Milano, 1993, XI–XXVII.

Órigenész apokatasztaszisz-tana

Az apokatasztaszisz-tan azonban Alexandriai Órigenész nevéhez kötődik, egyrészt a keleti teológiára gyakorolt sajátos befolyása miatt, másrészt a későbbi hivatalos egyházi elítélése miatt. Az „apokatasztaszisz” tehát Órigenésznél a világ eredeti egységének helyreállítását („visszahozatalát”) jelenti: Isten beteljesíti a történelmet azáltal, hogy minden értelmes teremtményt magához ölel, egyesítve, valamint beteljesítve akaratauk és létük beleegyezését. A kifejezés az „apokatasztaszisz pantón” fordulatra emlékeztet az ApCsel 3, 21-ben. Az Órigenész számára legfontosabb szöveg azonban az 1Kor 15, 25–28 különösen annak utolsó verse: a beteljesedés abban fog állni, hogy Isten lesz „minden mindenben.” Az odavezető út a mindenség „alávetése” a Fiúnak, és a Fiúé az Atyának. Az „alávetés” Órigenész számára nem kényszerítő intézkedést jelent, hanem pedagógiai és terápiás segítséget egy olyan folyamatban, amely teljesen igénybe veszi az értelmes lények szabadságát, és amelynek az a célja, hogy a teremtmények méltóknak bizonyuljanak Isten befogadására.

Ebben a folyamatban a Logosz a Tanító és az Orvos szerepét tölti be. „Tanítja a felfelé törekvőket”²⁹, „a benne lakó gyógyító erővel”³⁰ pedig kigyógyítja a lelkeket fogyatékoságaikból. Képesé teszi a szellemi lényeket arra, hogy szabadon megvalósítsák azt, amire természetüknél fogva törekednek. A halál utáni összes büntetésnek is nevelő és gyógyító szerepe van. Még a gonosz lelkeket is magába foglalja *a mindenek kiengesztelődésének eseménye*. Órigenész ugyanis genetikai összefüggést lát az angyalok, az áteredő bűnben születő emberek, valamint az emberek szintje alá süllyedő gonosz lelkek világa között.

Órigenész teológiáját elsősorban az a motívum határozza meg, hogy közvetítsen a bibliai hit és a görög műveltségű kortársak gondolkozása között. Ezért próbálja az üdvtörténetet a kozmológiával összekapcsolni, az antik ciklikus időfelfogásból kiindulva: „A vég mindig a kezdethez hasonló.”³¹ Azt vallja, hogy a szellemek bűnbeesése miatt a világ eredeti egysége még az emberi történelem kezdete előtt megtört. A végén azonban minden „Isten jósága, a Krisztusnak való alávetés és a Szentlélekben való egység által újra

²⁹ ÓRIGENÉSZ, *A Príncipiumokról*, in: VIDRÁNYI, 123–128.

³⁰ ÓRIGENÉSZ, *Contra Celsum* VII, 72, in: SCHNEIDER, T., 2. kt., 456.

³¹ ÓRIGENÉSZ, *A Príncipiumokról*, I, 6, 2

ugyanahhoz a véghez érnek, amely hasonló a kezdethez.”³² Mindezek ellenére Órigenész felfogása az istenismeret terén platonikus vonásainak is köszönhetően optimisztikus, amennyiben inkább a célhoz érés lehetőségessége kap hangsúlyt, semmint az örök előrehaladás. A Fiú fő aspektusa a közvetítő szerepe, melynek be kell teljesülnie. A világciklusok tana területén is ez látszik; igenis lesz egy végső aión, a világok világa, melyben a szellemi teremtmények visszatérve tökéletes istenképmás-voltukhoz, már nem távolodnak el, hanem közvetlenül, szemtől szemben szemlélik az Atyát. Így a megismerés is, amelyre a lélek a szférák iskoláiban szert tesz, a mennyei Jeruzsálemben teljessé válik.

Isten Órigenész nem írja le a „végtelenség” terminusával, sőt, még azt is állítja, hogy a teremtőtevékenysége véges, hisz csak így fogható át megismeréssel. Mint a *Peri Arkhón* című művében mondja: „Úgy kell tartanunk, hogy ebben a kezdetben Isten annyi értelmes illetve szellemi teremtményt hozott létre, vagy nevezzük bármiképp is a főtebb észnek mondott lényeket, amennyit megfelelőnek tartott. Bizonyos ugyanis, hogy előre meghatározott számban teremtette meg őket, s nem határtalan sokat, mint azt egyesek vélik, minthogy ahol nincs határ, ott nincs megértés sem s meghatározás sincs. Ha viszont így történt volna, akkor az Isten nem lenne képes fönntartani és kormányozni teremtményeit.”³³

Másutt úgy tűnik, hogy Órigenész mintha a ciklikus világ-történelemről nem tudna. Az Isten országáról szóló kommentárjában minden Isten országának megvalósulását szolgálja. De szerinte Isten országának megvalósulása nem rajtunk kívül történő esemény: mert Isten országa bennünk van. De Órigenész felfogásában a legfontosabb valószínűleg mégis a filozófiai meglátás: „Az üdvösséget felkínálól alkalmat (*salutis occasio*) nem valahol kívül kell keresnünk, hanem önmagunkon belül, ahogy az Úr is megmondta: az Isten országa bennetek van.”³⁴

³² uo. I, 6,2

³³ ÓRIGENÉSZ, *Hom. Num* II. 9. in: SOMOS, *A lélek zárándokútja a görög patrisztikában*, <<http://nostromo.pte.hu/~carry/text/!kek/mandula/nter4308.htm>>(2004. Jún. 2.)

³⁴ „*Non enim haec extrinsecus alicunde quaerenda sunt, sed intra nos est salutis occasio, sicut et Dominus dixit: „ecce enim regnum Dei intra vos est.”* 24 homilia a Számok könyvéhez. A keleti és nyugati egyházatyák, később a középkori monasztikus szerzők Órigenészhez hasonlóan legtöbbször két szempontot hangsúlyoznak: a) Krisztusban az Isten közelsége megvalósul, ahogyan ezt Mózes ötödik könyve

Nem lehet egyértelműen válaszolni arra a kérdésre, vajon Órigenész olyan beteljesedést képzel-e el, amelyben a rossz végérvényesen vereséget szenvedett, és mindig elmúlt vagy mindig új bűnbeesések, szakadások és a beteljesedések végtelen folyamatát feltételezi-e vagy sem. Különösen az nem világos, milyen bizonyossági fokot tulajdonít az egész apokatasztaszis-tannak. Szilárd meggyőződését adja-e elő, vagy csak ki akar próbálni és úgymond „gondolatban végigjátszani” egy elméletet? Az érvelés zártsága az első feltevés mellett szól, néhány bevezető és záró fordulat a másodikat sugallja. Minden esetre évszázadok eszkatológiáját határozza meg az Órigenésszel való vita.

A teológusok csodálókra és kritikusokra oszlanak. Nüsszai Szent Gergely Órigenész vonalán gondolkodik tovább. Azonosítja az apokatasztaszist a feltámadással, és az egyetemes üdvösség reményét az emberi természet jóra irányuló, húsvét utáni dinamizmusával és az emberi léleknek Isten mint legfőbb java utáni vágyakozásával alapozza meg. Órigenésszel ellentétben elveti a lelkek egzisztenciájának és az ember előtti létükben történt megtestesülésüknek elméletét.³⁵

megígéri: nem kell földöntúli régiókat kutatni, vagy különleges erőfeszítésekkel keresni őt, mert az Evangélium szavaival számon felhangzik és a hit által szívünkbe telepszik az Ige. b) Az Isten országát Órigenész tudatosan mint „Isten uralmát” magyarázza, amely véget vet a test és a világ uralmának, és az erkölcsi-lelki egzisztenciánkat teljességgel Isten akarata szerint alakítja. Ez tehát a megváltottság igazi értelme: visszatérés a paradicsomba, ahol az ember Istennel meghitt módon, bizalmas barátságban, a kegyelem és szeretet közelségében élhet. Ez viszont egy végleges megérkezést, beteljesedést jelenthet. Ez a fő szempont, ami miatt Órigenész értelmezése visszhangzik nemcsak a nyugati atyák írásaiban (*Szent Ambrus, Arles-i Szent Cézár, Nagy Szent Gergely, Nagy Szent Leó* és sokan mások), de a középkori monasztikus írók egész sor szövegében (pl. *Hrabanus Maurus, Paschasius Radbertus, Szent Anzelm, Szent Bernát*). Ez utóbbiak fejlesztik tovább krisztológiai irányban a magyarázatot: az Isten országa bennünk van, mert az Isten országa végső soron „magát Krisztust jelenti.” Vö. Ambrosius AUPERIUS: *Magyarázat az Apokali-pszisről*, V. könyv, előszó; in: FARKASFALVY Dénes, *Az Isten országa bennetek van*, (é.n.) <<http://www.vigilia.hu/2003/4/farkasfalvy.htm>> (2004. május 27)

³⁵ Nüsszai Gergely álláspontja a következőképp különböztethető meg Órigenésztől. Amíg az alexandriai mester a Fiú közvetítő funkcióját állítja előtérbe, s a teremtett ember Istenhez való hasonlatosságát a preegzisztens lélek és a Logosz természetes kapcsolatára vonatkoztatja, az Isten–ember rokonságot hangsúlyozza. Gergely vallva az egylényegűséget, a Fiút mintegy fölhelyezi az Atya szintjére, a lelket pedig egy kicsit lejjebb szorítja, és bírálja Órigenészt azon tanítása miatt, ami a lélek preegzisztenciájának elfogadásával jár. (De officio hominis 28). Így a teremtő és

Az elítélés a 6. században

Az Órigenész tanairól szóló vitákat kielezi különböző palesztinai szerzetesi csoportok versengése, mindez végül a tanok hivatalos egyházi elítéléséhez vezetett. Justinianus császár formális kiközösítést mondott ki Órigenészre, és kifejezetten elítélte az apokatasztasziszt: „Ha valaki azt mondja, hogy időleges a démonok és a gonosz emberek büntetése, és annak valamikor a jövőben vége lesz, vagy helyreállítása és megújítása (apokatasztaszisz) lesz a démonoknak és a gonosz embereknek, legyen kiközösítve.”³⁶

A 2. konstantinápolyi zsinat elfogadta a császár kritikáját. A tizenöt elítélő tétel egészében olyan teológiai tanrendszer tükröződik, amely (akár így tanították a radikális origenisták, akár csak az ellenfelek értelmezték így) messze túlmegy azon, amit Órigenész szisztematikusan kísérleteiben a remény perspektívájaként bemutatott, és még inkább azon, amit Nüsszai Szent Gergely módosítva továbbadott. Bár a zsinati atyák tizenöt tétele Justinianus császárral ellentétben senkit nem nevezett meg név szerint, 553 után az Órigenészi eszkatológiai-tan, úgy keleten, mind nyugaton eretneknek számított. Sajnos, ezzel együtt az egész órigenészi mű eretnektanításnak számított, és pusztulásra lett ítélve.

Az örök kárhozatról való beszéd mutatja talán az eszkatológia legnagyobb terhét. Sokféleképpen visszaéltek vele, általa eltorzultak a keresztény jövő távlatának arányai. Ennek ellenére a keresztény eszkatológiához hozzátartozik a végérvényes bukás lehetősége, természetesen nem a hit tárgyaként, hanem mint sötét valós háttér, amely előtt a keresztény remény megfogalmazódik.

A pokolról kialakult felfogások

Már a nevek nyilvánvalóvá teszik negatív jellegét: a „pokol” a „menny” ellentétes fogalma; a „kárhozat”-ban szerepel a *kárhozam*, de itt voltaképpen sokkal nagyobb veszteségről van szó: önmagunk örök elvesztéséről; az „örök boldogság elvesztése” megjelölésnél az ellentmondás mozzanata világlik ki: a „pokol”, a „kárhozat”, a remény be-nem-teljesülését jelenti. Tartalma ezért csak negatívan írható le: mint az élet végérvényes kudarca, mint kizártság az Istennel és minden teremtménnyel való közösségből, mint makacs nem-szeretés.

teremtett természet közötti úr, ami természetesen Órigenésznél is megvan, még nagyobb és befuthatatlanabb lesz.

³⁶ FILA-JUG, *Az Egyházi Tanítóhivatal megnyilatkozásai*, 411.

A pokolról való beszéd arra figyelmeztet, hogy az ember teljesen képtelenné teheti önmagát a szeretetre, olyan világot teremthet magának, amelyben az együtt-levés már csak kívül jelent. Mivel azonban az ember gyökeresen a szeretetre hivatott, ez az elgondolható legnagyobb fájdalom állapotát jelenti.

A bibliai figyelmeztetésekben egyes képek a kizártság mozzanatát emelik ki, mások az ebből következő fájdalmat: „tűz” (Mt 25, 1–13), „sötétség” (Mk 9, 43–48), „sírás és fogcsikorgatás” (Lk 13, 18). De mi a valóság? Kötelezően hozzátartozik-e a keresztyény hithez az a feltételezés, hogy emberek tényleg ennyire végérvényesen a poklot készítik elő maguk számára? A bibliai momentumokat nehéz közös nevezőre hozni. Az egyik oldalon az eljövendő ítélet komolysága és az örök élet elvesztésétől való óvás áll, a másik oldalon Isten egyetemes üdvözítő akarata, a Fiú küldetésének célja: nem elítélni a világot, „hanem, hogy üdvösséget szerezzen a világnak” (Jn 3, 17) és a remény, hogy végül Isten uralkodik „mindenen és mindenben” (1Kor 15, 28). A mai teológia sem tudja ezt a feszültséget teljesen feloldani.

A bibliai óvások, az apokatasztaszis-tan hivatalos egyházi elítélése és végül az emberi szabadság fogalma megtiltja, hogy mindenki üdvözülését, mint a történelem biztos kimenetelét állítsuk. Az eljövendő Isten Országában való hit, a Jézus Krisztusra, mint a végső idők bírójára való bizakodó tekintet, valamint az az elképzelés, hogy a szentek boldogsága mindenekelőtt a szeretet beteljesülésében rejlik. Mindezek a tények annyira biztatóak, hogy szinte a minden ember üdvösségébe vetett reményt parancsolják. A keresztyény ember reménykedik minden ember megmentésében és üdvösségében, ugyanakkor – mindenek és mindenki előtt önmaga számára – számolnia kell a bukás reális lehetőségével. Hogy e két kijelentés nem csak üres formula, amelyek kölcsönösen kioltják egymást, azt akkor látjuk, ha a tetteinkben jelentkező következményekre gondolunk. Ha lemondunk az elsőről, feladnánk másokat vagy saját magunkat, akkor a felebaráti és önszeretet keresztyény parancsa ellen véténénk. Ha a másodikat hallgatnánk el, akkor a földi élet komolyságát csorbítanánk. A remény ugyanis más, mint biztos, vagy akárcsak valószínű előrejelzés: magába zárja a cselekvésre irányuló akaratot. A hit lényegében remény, remény mindenkiért. A reményt azonban a lehetséges bukás szándéka előtt mondjuk ki. Ez a szakadék reális lehetőség marad, amíg emberek az időben élnek. Hogy ez a lehetőség lett vagy lesz-e,

és hány ember számára, az a hitből kiindulva nem mondható meg. Az „apokatasztaszisz tón pantón” tételében kifejezi, hogy Isten eszkatológikus uralmának megvalósításával együtt jár a rossz „kiszűrése” a teremtésből. Ha ugyanis mindenben Isten lesz, akkor a rossznak itt nincs helye. A rossz, Órigenész felfogásában csak átmeneti jelenség lehet, önálló létet (mint tették a gnosztikusok), nem lehet neki tulajdonítani. „A rossznak büntetésként is pedagógiai, gyógyító jelleget tulajdonított, a büntetés örök volta felől bizonytalan volt Órigenész, ami kérdésessé tette számára az örök kárhozat valóságát.”³⁷ Elképzelhetőnek tartotta azt, hogy az üdvösség egyetemessége miatt Isten több világkorszakon keresztül is megismétli mindazt, amit az emberért tett, hogy minden értelmes teremtmény megtérjen Istenhez.

Az apokatasztaszisz tan másik alaptétele: a vég mindenben hasonló a kezdetekhez. Azaz, a vázolt végső állapotból alkotta meg Órigenész teremtéelméletét, amelyben biztosította a szellemi lények elsőségét. A teremtés így két fokozatban történt. Először Isten megteremtette a szellemi lényeket, angyalokat és a lelkek előre meghatározott számát. Utána következett az anyagi, testi teremtés. A testi valóság létrejötte után elkövetett bűnnek megvolt már a mintája a szellemek világában, hiszen a testi valóság és annak története a szellemnek képe. A bűnt elkövető szellem bukását Órigenész többé-kevésbé azonosította a materializáció, az anyagivá, testivé válás folyamatával. Így az anyagi, testi teremtés szerinte elválaszthatatlanul összekapcsolódik a bűnbeeséssel. Ezen a ponton került akaratlanul is igen közel Órigenész azokhoz a gnosztikusokhoz, akik ellen minden erejével küzdeni akart, hiszen a rossz, a bűn átmeneti jellegével a gnosztikus dualizmus ellen kívánt küzdeni, méghozzá úgy, hogy még az értelmes teremtménynél is a szellemi léttel járó egyszerűséget vallotta a kezdeti és a végállapotban. Ezeket a nézeteket a *De Principiis*ben fejtegette, de számos esetben mindmáig kérdéses, hogy csak lehetőségként veti fel, avagy minden felvetett megoldási lehetőség saját egyéni meggyőződését jelenti-e.

Az elítélt tételek

Négy pontba foglalható össze mindaz, amit Órigenésznek utólag téves tantételként felrónak: 1. Szentháromságtani szubordinacioniz-

³⁷ ÓRIGENÉSZ, *Az imádságról és a vértanúságról*, (Óker. Írók 14), Bp. 1997, 36.

mus;³⁸ 2. A lelkek praexistentiája;³⁹ 3. Krisztus emberi lelkének pre-existentiája;⁴⁰ 4. Az apokatasztaszis tana. Ezekhez még hozzá kell

³⁸ A keresztények a monoteizmus megőrzésére törekedtek a szentháromsági szubordináció által. Alexandriai Kelemen, Órigenész mestere szerint Isten transcendens monad, a Logosz az Atya „képe”, aki kezdet nélkül születik az Atyától, lényegileg egy vele; a Lélek a Logoszból származó fény és erő – így a Fiúval együtt alá van rendelve az Atyának. Órigenész az Atya Istenről, mint összetétel nélküli értelmes természetű (*simplex intellectualis natura*) személyről beszél, aki csak a Fiúban, azaz az Igében (Logoszban) válik érthetővé, aki maga Krisztus (vö. a renezánsz előtti Atya-ábrázolásokkal). A Fiú figura expressa substantiae et subsistentiae Dei (vö. Zsid. 1, 3 ssk.). Isten változatlan, emberi tulajdonságokkal fel nem ruházható (vö. Antropomorfizmus). Az Atya tehát μοναζ (*egyetlenség, egyedüliség*) és εναζ (*egység*) => Ő „az Isten”: ο Θεός, aki αυτοθεός,, αγεννητός (vö. αγεννητός). Ezzel szemben a Fiú: közvetítő, az Atya képmása; nemzése örök => nem volt idő, amikor ne lett volna, és Ő nem *per adoptionem spiritus Filius, sed natura Filius*. Ezzel együtt a Fiú csak δευτερός Θεός, határozott névelő nélkül, az Atya segítője (υπηρέτης) => (Id. Areiosz tanítását). A Lélek a Fiú, vagyis az Ige által az Atyától származik => (Id. a későbbi Filioque vitát.) Az Atya, Fiú és Szentlélek három, öröktől fogva létező υποστασις (*individuális létező*), miközben az isteni ουσια egy. Trinitárius hatalmi szubordinacionizmus: az Atya hatalma minden létezőre kiterjed => a Fiúé csak az értelmes lényekre => a Léleké a megkereszteltekre. Órigenész három υποστασις-felfogását mind a trinitárius egység, mind pedig az egymástól különböző háromság irányában lehetett értelmezni: a, az Atya és a Fiú személyi (hüposztatikus) különbözősége => Areiosz kiindulópontja; b, a Fiú örök nemzése az Atyától => a IV. századi ortodox trinitarizmus (pl. Szent Athanasziosz).

³⁹ Ez az órigenészi tanítás szorosan kapcsolódik az αποκαταστασις gondolatához. A jelen látható világot egy másik előzte meg. A preexisztens emberi lelkek olyan szellemi létezők, akik elestek Istentől az előző világban, és ezért most anyagi testhez vannak kötve. A léleknek az előző világban elkövetett bűnei magyarázzák Isten kegyelmének különböző mértékét, melyet itt a földön mindenkire külön-külön kiterjeszt. Ezt a gondolatot szintén kemény egyházi bíráló (anathema) érte.

⁴⁰ Órigenész krisztológiája (οικονομια) a két párhuzamos krisztológiai modell tükrében: a, Λογος-σαρξ (Alexandria): az ortodox vonal a későbbiekben elismeri Krisztus emberi lelkének jelenlétét is, de nem tekinti teológiai tényezőnek (Jn); b, szoteriológiai megmondolás: csak Isten válthatja meg az emberiséget; c, Λογος-ανθρωπος (Antiochia) – az emberi test és lélek együttesen jelen van Krisztusban, mindkettőnek szerepe van a megváltásban (szinoptikusok, Szent Pál); d, szoteriológiai megmondolás: csak Isten válthatja meg az emberiséget, de a bűnökért járó büntetést ugyanaz a teljes emberi természet kell elszenvedje.

Alexandriai Kelemen: Krisztus emberi lelke alárendelve a „hégemonikón” Logosznak + az isteni αποχαια. Órigenész szerint a Logosz = Isten bölcsessége (vö. Péld 8, 22). Probléma: teremtmény-e a Logosz? A γεννητός (γενναω és a γεννητός (γνομαι) közötti különbség még nem volt világos. Krisztus emberi lelke preexisztens, így szerepe van a megtestesülésben – ezt a tételét kemény bíráló érte a későbbiekben. Órigenész szerint Krisztus Θεανθρωπος (Istenember), aki μια υποστασις,

venni a következőket: a csillagoknak szellemi létet tulajdonított, valamint az allegorikus exegézist.

Órigenésznek – mint gondolatainak hatástörténete mutatja – mindig voltak csodálói és ellenfelei. Bírálni lehetett, de egyet nem lehetett: eltekinteni szellemi hagyatékától. Ezért ellenfelei is olvasták, merítettek belőle. Olvassák ma is, és ha fenntartásokkal és a szükséges kritikával is, de azt lehet mondani: ma több tisztelője van, mint valaha. Órigenész Istene a jó Isten, a mindig csak javunkat akaró és ezt a jó akaratot szigorúan és bölcsen megvalósító Édes-Atya.

Az egész világot egy nagy nevelőintézetként fogja fel, amelyben a bölcs és jószágos Isten igéje által minden teremtményt sok-sok megpróbáltatáson keresztül arra vezet, hogy önként elforduljanak a rossztól, és önként főként a jót válasszák, jókká váljanak. Semmi sem történik véletlenül a világon... Mindent Isten szerető gondviselése irányít. Órigenész szerint ez az irányítás nem ér véget az ember halálával. Halálunk után is még sok-sok oktatásra, tisztulásra van szükségünk. De végül is Isten türelmes és bölcs nevelőmunkája célhoz ér. Órigenész ugyan nem egyszer tévedett, de nem volt eretnek. Eretnek ugyanis csak az, aki makacsul szembeszegül az Egyház tanításával. Számára pedig „az apostoloktól utódaikra átszármazó és mind a mai napig az egyházakban fennmaradt egyházi igehirdetés”⁴¹, minden teológiai gondolkodás mércéje. Órigenész az Egyház fia volt és az akart lenni.⁴² Csak ott vetett fel szerényen, de fáradhatatlanul új gondolatokat, ahol korának Egyháza még nem foglalt véglegesen állást. Egyesek nagy lelkesedéssel beszéltek róla (Julius Africanus,

ugyanakkor $\delta\upsilon\omicron\ \phi\upsilon\sigma\epsilon\iota\zeta$ => felbukkan a *communicatio idiomatum*, de az emberi tapasztalatoknak nem az Ige az alanya. A két krisztusi természet viszonya nemcsak $\kappa\omicron\iota\upsilon\omega\nu\iota\alpha$ (közösség), hanem $\epsilon\nu\omega\sigma\iota\zeta$ (egység) is. Vö. EVANS D. B., *Leontius of Byzantium. An Origenist Christology* (Dumbarton Oaks Studies 13) Washington, D. C. 1970. Evans tételének összefoglalását v.ö. uő., *Leontius von Byzanz, szócikk, Theologische Realenzyklopädie*, Band XXI, Lieferung 1/2, 7–9.

⁴¹ ÓRIGENÉSZ, *A principiumokról*, II., in: VIDRÁNYI, 123–126.

⁴² Órigenész egyháztana lenyűgöző gondolatokat tartalmaz. Az Egyház *Coetus Populi Christiani*, ill. *Coetus Omnium Sanctorum*, ugyanakkor a Krisztus Misztikus Teste is. Az Ige úgy lakik az Egyházban, az Ő testében, mint a lélek a testben. Órigenész mondja ki elsőnek, hogy az Egyház Isten Városa itt a földön (Jer. hom. 9, 2), mely szükségképpen legyőzi majd a szekuláris világot. Világosan tanítja: *Extra hanc domum, id est ecclesiam, nemo salvatur* (Jos. hom. 3, 5). Az eretnekek hite nem *fides*, csupán *credulitas* (Rom. hom. 10, 5). Bővebben Vö. SGHERRI, G., *Chiesa e Sinagoga nelle opere di Origene*, Milano, 1982.

Alexandriai Nagy Szent Dénes, Csodatevő Szent Gergely, Alexandriai Péter, Pamphilosz, stb.), mások felháborodással (Methodiosz, Lukianosz, stb.). Nemes gondolkodású és nagy tudományú férfiak csatlakoztak hozzá. Egyes tévtanítók is reá hivatkoztak, de az igazhítűek is tanultak tőle. Az bizonyos, hogy Órigenész igazhítű keresztény akart lenni, ami még abból is kiviláglik, hogy az Egyház tanításának hirdetését nagyra értékeli és szerinte sokkal rosszabb a tanításban való tévedés, mint az esetleges erkölcsi eltévelyedés. Magáról kijelenti: „Az Egyház embere akarok lenni, s nem valami eretnokség alapítója... Ha én – folytatja szavait az Egyházhoz – aki úgy látszom, hogy jobb kezed vagyok, ... valamiben vétek az egyházi tanítás és az evangélium ellen, úgy, hogy én neked, Anyaszentegyház, botrányodra lennék, úgy vágjon le engem, jobbját, egyhangú határozatával az egész Egyház, és vessen el magától!” (Jos. h. 7, 6).

Órigenész maga is érezte, hogy félreérthetik, így korai időszakból származó művének bevezetőjében hangsúlyozza: „mivel sokan vannak, akik azt vélik, hogy Krisztus szerint éreznek, és némelyek az elődöktől eltérően vélekednek, az apostoloktól az utódlás rendje szerint átadott egyházi igehirdetést kell megtartani, amely jelen ideig megmaradt az egyházakban, s csak azt kell hinni igazságnak, ami semmiben sem tér el az egyházi és apostoli hagyománytól.”⁴³

Már Órigenész élete folyamán, mint előbb is láttuk, egyesek hevesen támadták azt a felfogását, amely szerint az emberi lelkek testbe költözésük előtt már léteztek. Még nagyobb ellenkezést váltott ki az a gondolata – vagy mondjuk inkább: titkos reménye –, hogy végül is az összes értelmes teremtmény, még az ördöggé vált bukott angyalok is megtérnek, és üdvösségre jutnak. Az Egyház később Órigenésznek ezeket a gondolatait joggal elvetette.⁴⁴ De emiatt nem volna szabad őt eretneknek bélyegezni. Ő maga mindig az Egyházon belül, az apostoli hagyomány alapján akart gondolkodni, és legmerészebb hipotézisei felállításakor is csak az a vágy vezette, hogy a keresztények egy Istenének jóságát mindenkivel megértesse és elfogadtassa. A teremtő Istent igazságtalansággal, sőt gonoszsággal vádoló eretnek ellen akart védőfalat építeni. Ha egyes pontokban

⁴³ Peri arkhón, 1, 2. – MARTON József, *Patrológia*, Gyulafehérvár, 1994, 40.

⁴⁴ AA.VV., *L'origenismo: polemiche intorno a Origene*, in: *Augustinianum* 26 (1986) in: DAL COVOLO, E., *Appunti di escatologia origeniana con particolare riferimento alla morte e al martirio*, in: *Salesianum* 51 (1989) 769–784.

tévedett is, az Isten jóságáról és az isteni Gondviselés végtelen bölcsességéről való meggyőződése és tanítása ma is a keresztény világnézet legfontosabb pillére. „A rossz ugyanis nem fejlődhet a végtelenségig, hanem szükségszerű határok közé szorul, következésképpen a rossz határának elérése után ismét a jó következik. Így, mint már mondtuk, a folytonos mozgás következtében természetünk végül ismét a jó felé veszi útját, a korábbi tévedések emléke arra figyelmezteti, nehogy újra beleessen ugyanabba a hibába. Utunk tehát ismét a jóban folytatódik, mert a rossz természetét szükségszerűen határok zárják körül.”⁴⁵

Nüsszai Gergely, aki joggal nevezhető Órigenész szellemi utódjának, már igazán helyesen tudta értelmezni tanításait, hipotéziseit: „Miután átléptük a rossz határát és eljutottunk a bűn által vetett árnyék csúcsára, újra a fényben fogunk élni, mert a jó természete a rossz mértékének végtelenszerese. Újra osztályrészünk lesz a paradicsom, újra miénk a fa, mely az élet fája is, megint a képmás szépsége, az uralkodói méltóság következik. Itt most egyáltalán nem azokra a dolgokra gondolok, melyeket Isten az élet szükségletei végett rendelt alá az embernek, egy másik királyságra van remény, melynek lényege a kimondhatatlan titkok közé tartozik.”⁴⁶ Egyetért az apokatasztaszis eszméjével, mint az üdvtörténet méltó befejezésével, a feltámadást regenerációnak nevezi.

*

Különösebb kommentár nélkül álljon itt az anathémák sorjázása, melyek az Egyház hivatalos megnyilatkozásai:

II. Konstantinápolyi zsinat, 553

7. Kánon: *Ha valaki azt mondja, vagy gondolja, hogy az Úr Krisztus a jövő korszakban (saeculum) keresztre fog feszítettetni a démonokért, miként az emberekért, legyen kiközösítve.*

8. Kánon: *Ha valaki azt mondja vagy gondolja, hogy időleges a démonok és a gonosz emberek vezeklése, és annak valamikor a jövőben vége lesz, vagy helyreállítása vagy megújítása lesz a démonoknak és a gonosz embereknek, legyen kiközösítve.*⁴⁷

11. Kánon: *Ha valaki nem kárhoztatja Áriust, Eunomiust, Macedoniust, Apollinariust, Nestoriust, Eutükhészt, Órigenészt istentelen*

⁴⁵ NÜSSZAI Szent Gergely, in: VIDRÁNYI, 224.

⁴⁶ Uo., 225.

⁴⁷ DS, 409–410.

írásaikkal együtt és mind a többi eretneket, akiket elítélt és kiközösített a szent, katolikus és apostoli Egyház és a már említett négy zsinat, és azokat sem, akik az említett eretnekekhez hasonló dolgokról képződtek, vagy képződnek és megmaradtak vagy megmaradnak istentelenségükben mindhalálig, az ilyen legyen kiközösítve.⁴⁸

Lateráni zsinat, 649

19. Kánon: *...Nestorius, a perzsa Theodulus, Órigenész, Didymus, Evagrius, és összefoglalóan mindazok a többi eretnekek, akiket a katolikus Egyház elítélt vagy elvetett, akiknek a tanai az ördög működésének a fajtatai...*⁴⁹

De ilyen döntésekkel is találkozunk:

495-körül jelentek meg könyvek, „amelyeknek a vallási élet gyakorlatába be kell kerülniük. Hasonlóképpen Órigenész néhány kisebb művét, amelyeket Jeromos, az igen szent férfiú nem utasít el, olvasásra elfogadjuk.”⁵⁰

Mai tünődések a halálról

„a halál ...mint az elkárhozás lehetősége”

Az embernek, mint gondolkodó lénynek gondolatvilágába újra helyet kell foglalnia a létünk legsötétebb titkának, a pokol való-ságának állítása. „A Kinyilatkoztatásból tudjuk, hogy ez a lehe-tőség mindannyiunk előtt nyitva áll. De ugyanez a Kinyilatkoztatás megtiltja, hogy bárkiről is feltételezzük, hogy a pokol lett vagy lesz az osztályrésze.”⁵¹

„mert.....a szabadság érinthetetlen és sérthetetlen”

Krisztus ismételten is megtiltotta, hogy bárkit is elítéljünk. A bűnös asszonynak azt mondta: „Én sem ítélek el” (Jn 8, 11). „Az ember tehát nem ítélet tárgya, még Krisztus részéről sem. Csak maga az ember ítélheti meg önmagát. Az elkárhozás mindig a saját elkárhozásunkat jelenti. Krisztus arra szorítkozik, hogy kinyilatkoztassa szeretetét. E szeretet tükrében kell az embernek önmaga felett ítélkeznie. Aki halálában igent mond, nem ítéltetik el. Aki azonban nem mond Krisztus szeretetére, elítélte önmagát. Az ítélet nem más, mint a szeretet kinyilatkoztatása és az ember döntése a Szeretetről.”⁵² A

⁴⁸ DS, 433.

⁴⁹ DS, 519.

⁵⁰ DS, 353.

⁵¹ BOROS L., *Megváltott lét*, Bp. 1993, 74.

⁵² BOROS, 74

szabadság bárminemű megsértése Istennek, a szabadság megteremtőjének megbántását jelentené.⁵³ Vajon nem ez a Júdás-levéli titokzatos kijelentésének értelme? „...még Mihály főangyal sem mert káromló ítéletet kimondani, amikor Mózes holtteste miatt heves vitába szállt a sátánnal.” (Júd 9.) Sőt Szent Péter második levelében, a bukott angyalokat „az isteni tündöklés lényei”-nek nevezi, akikről az „Úr angyalai nem mondanak kárhoztató ítéletet” (2Pt 2, 11).

A szabadság, mindenféle szabadság, abszolút értéket jelent a világban. Az abszolút viszont érinthetetlen, vagyis nem manipulálható. Még Isten sem tehet semmit, ha egy teremtmény, például az ember a halálban nemet mond. Ebben áll szabadságunk nagyszerűsége, de egyben nagy fenyegetettsége is.

„*mivel a pokol szándékos elkárhozás: szándékos elszakadás Istentől*”

A világosan felismert, önmagát a szeretetben kinyilatkoztató Krisztussal szemben kimondott „nem” által az ember végtelen elhagyatottságba taszítja önmagát. A halálban „beszűkül” számára a világ, vagyis teljesen önmaga lesz, szinkronba kerül magával, s ezért – másképpen, mint földi életében – szeretné teljességgel kinyilvánítani lényét. Ha a legtokéletesebb szabadság e pillanatában nemet mond, akkor ezt egész lényével teszi, belekövesedik ebbe, egész lényé tagadásá válik. Önmagát választja mindörökre, saját léte sötét ürességében bolyongva örökre önmagát kell elviselnie. Nem mintha Krisztus elzárta volna előle a „kivezető” utat. Az Úr senkit sem taszít el magától. A pokol nem külsődleges büntetés egy korábbi (most talán már keservesen megbánt) bűnért. A pokol maga a bűn, amely mindig jelen van, s amelyet valaki teljes lényével helyesel. Krisztus szeretetének elutasítása belemerülés az Istentől távoli létbe. Ha Isten szeretete megszűnnék az elkárhozott iránt, pokol sem léteznék többé. De a szeretet Isten lényéből fakad, teljesen független attól, hogy hogyan viszonyul ehhez a teremtmény. Nem kényszeríthetjük Istent arra, hogy ne szeressen. Abban a pillanatban tehát, amikor az elkárhozott megbánná elhatározását, rögtön a mennyországba kerülne. De éppen ezt nem akarja. Számára ez a pokol:

1. *Elszakadás Istentől*: ha elveszítjük Istent, szemünk többé nem képes meglátni a szépet, az élőt, a teljességet és a nyilvánvalót.

⁵³ CROUZEL, H., *Le Theme du mariage mystique chez Origene*, in: *Studia missionalia* 26 (1977) 35–57, in: DANIELOU J., *Messaggio evangelico e cultura ellenistica*, Bologna, 1975, 486–488.

2. *Elszakadás önmagunktól*: a teremtmény lelke mélyéből egész lényével Istenre vágyakozik. Az Istentől való elszakadás tehát alapvető meghasonulást okoz benne, a kárhozott lényének legsajátabb tulajdonságát gyűlöli, azt, hogy vágyakozik Istenre.

3. *Elszakadás a világ egészétől*: a világ Isten megtestesült szeretete teremtményei iránt, a teremtés annak a képét hordozza, akit a kárhozott megtagad. Az ember szubsztanciálisan is egy a világgal, magába sűríti a világmindenséget. Az elkárhozott ember tehát ellenséges világban él, amely szembeszegül vele. Mivel pedig az ember a világot belsejében hordozza, ez az égető ellentét minden sejtjét átjárja.

...*önönmagunkba zárva egy Istentől áthatott világban*

Az eddigiekből következik, hogy a pokol nem „különleges hely”, hanem ugyanaz a világ, ahol az üdvözültek örök boldogságban élnek. Isten lényénél fogva képtelen arra, hogy egy külön „rossz helyet” teremtsen. Amit teremt, az feltétlenül jó, mert mindig a saját képére és hasonlatosságára hoz létre. Ha nem így járna el, egyszerűen semmi sem keletkeznék. Az elkárhozott embernek egyszerűen nincs helye ebben a világban.

„Néhány bibliai történetben az üdvözültek és az elkárhozottak ugyanott, ugyanabban a világban élnek, kapcsolatban állnak egymással, és arra is joguk van, hogy beszélgessenek Istennel. Ez nem lehet másként. Különben az elkárhozottak egyáltalán nem szenvednének attól, hogy elszakadtak Istentől, önmaguktól és a világtól, s nem kerülnének abba az állapotba, amelyet a halálban kimondott tökéletesen szabad tagadásuk révén teremtettek maguknak.”⁵⁴ A poklot ezáltal örök állapotá alakult tagadásként, azaz a halál dimenziójaként próbálta az ember magyarázni. Ugyanez érvényes – természetesen ellenkező előjellel – a mennyországra. A halálban kimondott „igen” átsegíti az embert az Istennel való találkozás rémületén (tisztítóútz), feledtet mindent, ami véges életünk számára fenyegető Istenben. Az ember beléphet a megismerésbe és Krisztus szeretetébe, ami a mennyország lényege. Ennek alapján a mennyország nem más, mint *létalapottá vált döntés a halálban* Krisztus mellett. A kereszténység nem megbékülés a halállal, hanem a halál leleple-

⁵⁴ BOROS, 76.

zése, és ezért leplezi le a halált, mert az Életet nyilatkoztatja ki. Ez az élet Krisztus. És, csak ha Krisztus az Élet, csak akkor az a halál, aminek a kereszténység bemutatja: legyőzött ellenség, nem pedig „megmagyarázott rejtély.”⁵⁵ A szekularizmus és a vallás, megmagyarázva a halált, „státussal” és „ésszerűséggel” ruházta fel, „normálissá” tette. Egyedül a kereszténység mutatja be a halált abnormálisnak és ezért rettenetesnek.

Az újkor teológiájának egyik fontos személyisége, *Hans Urs von Balthasar*, aki Istennek, az ember üdvözítésével kapcsolatban, egy meglehetősen optimista álláspontot képvisel. A szerző különböző kérdéseket felvetve próbál meg megfelelő válaszokat adni. Kérdésében utal arra, hogy vajon az ókori szerzők közül Órigenész vagy Ágoston nem azért akart-e biztos választ adni ebben a kérdésben, mert különböző módszerrel közeledtek az eszkatológiához, az örök életről szóló kinyilatkoztatáshoz? Nem kell-e ezen a téren megelégedni a reménnyel, ahelyett, hogy biztos tudásra törekednénk? Ellenvetették, hogy a pokol léte már annyira be van gyökerezve a katolikus teológia tudatába, hogy üres poklot nem lehet feltételezni. Már az Isten kegyelmének ilyen irányú hatékonyságára irányuló remény is magába foglalja a kételkedést a kárhozat lehetőségéről. De ha remélhetjük minden ember üdvösségét, akkor az a komoly veszély áll fenn, hogy az etikában elvesznek az erkölcsi normák. Ha az Isten ir-galmába vetett remény „garantálná” minden ember üdvösségét, akkor elvész az erkölcsi beállítottságnak és életalakításnak a kö-telező normája, amely éppen az örök szankcióból vezethető le.⁵⁶

Teilhard de Chardin, a 20. század másik nagy teológusa így ír erről a témáról: „Istenem, a hittételek közül, amelyeket el kell fogadnom, egyik sem sérti fájdalmasabban emberi érzésünket, mint a kárhozat titka... Te megparancsoltad nekem, hogy

⁵⁵ SCHMEMANN, A., *Legyőzve halállal a halált*, in: *Vigília* 3 (1991), 166.

⁵⁶ AMBAUM, J., *Remélhetjük-e, hogy a pokol üres?*, in: *Communio* 1 (1993) 54–55. A tárgyalat kérdéshez lásd még: KRÁNITZ M., *A lelkiismeret fejlődése Órigenészig*, in: *Studia Theologica Budapestinensia* 29., Bp. 2002.

higgyek a pokol létezésében.”⁵⁷ Úgy látszik, hogy Chardin is csak engedelmességével egyeztette össze a kettőt. „De te azt is megtiltottad, hogy abszolút bizonyossággal feltételezzem egy emberről, hogy elkárhozott. Ezért nem törekszem arra, hogy meglássam, s annak megtapasztalására sem, hogy egyáltalán vannak ilyenek.”⁵⁸

Korunkban a mindenség helyreállításáról szóló tanítás iránt való érdeklődést össze lehetne kapcsolni azzal a reménnyel és elvárással, ami a mindennapi életben is szerepet játszik. A katolikus felfogás szerint a kárhozott magának köszönheti sorsát, mert elzárkózott Isten egyetemes üdvözítő akarata elől. Ugyanakkor a katolikus tanítás szerint Isten irgalma végtelen. Ebből kiindulva nem helyes azt mondani, hogy üres a pokol, de azt mondhatjuk, hogy teljes alázattal, bizalommal lehetünk Isten irgalma iránt, s ilyen módon remélhetjük minden ember üdvét.⁵⁹

Hans Urs von Balthasar pedig így fogalmaz: „Az apokatasztaziszt soha nem hirdettem még burkoltan sem... Csak annyit állítunk, hogy a szentírási kijelentések feljogosítanak arra, hogy minden ember üdvösségét reméljük, s ez egyszersmind azt is mondja, hogy nem vagyunk kötelesek a fenyegetésekből

⁵⁷ CHARDIN, T. de, *Werke I*, New York, 1962, 182.

⁵⁸ *uo.*, 182.

⁵⁹ BALTHASAR, *Kleiner Diskurs über die Hölle*, 27, in: JÁRMI Z., *Órigenész apokatasztaziszt-tana és hatástörténete napjainkig*, in: „Munkálatok” 1 (1997), Nyíregyháza, 33.

kiindulva olyan poklot feltételezni, amely tele van testvéreinkkel és nővéreinkkel, hiszen ez reményünket tönkretenné.”⁶⁰

⁶⁰ BALTHASAR, 25.

